

УДК 821.161.1-311.6'06.09

ЛІТЕРАТУРА „ДРУГОГО РЯДУ” В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ

Микола Олексійович Дудніков

orcid.org/0000-0003-2490-3362

nikolay.dudnickov@gmail.com

*Кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри
Кафедра російської філології та зарубіжної літератури
Криворізький державний педагогічний університет
Проспект Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна*

Анотація. Досліджується процес формування жанру історичного роману. Виявляються його структурні складові: історична достовірність та художній вимисел, домисел; ознаки історіографії та власне художні. Це вимагає особливих шляхів і технологій його вивчення: специфічної рефлексії фактів, їхньої модифікації, художньої трансформації та інтерпретації, образного синтезування, а також врахування його часових, просторових, національно-культурологічних і звичаєво-правових ознак, етнічної ментальності викладу. Робиться наголос на тому, що вершинні здобутки літератури – це результат роботи митців слова різних поколінь. З часом подібні літературні експерименти приводять до результатів, сумірних з багажем класиків. Щоб досягти такого рівня, необхідно побудувати цілісну художню структуру – саме цю невдячну роботу й виконують звичайні талановиті люди. Пропонуються інтерпретації окремих творів, які мають відношення до історико-художньої прози, зокрема історико-авантюрні романи М. Е. Гейнце та М. М. Волконського.

Ключові слова: М. Е. Гейнце, М. М. Волконський, авантюрно-історичний роман, белетристика (література „другого ряду”), жанрова модифікація, художній вимисел.

При розгляді художніх творів по вертикалі „верх” і „низ” маються на увазі два полюси літератури – класика та белетристика. Від класичної літератури очікують відкриття певної істини, збагачення людського духу, до того ж відтворення нового стилю,

який стає зразковим для цілих епох та поколінь. Наративні форми белетристики, хоч і позбавлені художнього масштабу, але сприймаються сучасниками як такі, що відповідають духовним та інтелектуальним потребам певної частини суспільства. Ця література має як аналітично-проблемний, так і розважальний ефект, що реалізуються більшою мірою в таких жанрах, як авантюрний роман і роман історичний. В історичних романах використовуються оповідальні прийоми, характерні для белетристики. І взагалі, зв'язок історичного роману з традиційними елементами розважальної белетристики є важливим компонентом, оскільки ефект зацікавленості, ефект інтриги вважається необхідною умовою для історичного роману, а відповідність історичної проблематики духу часу – досить важливий чинник, який впливає на динаміку так званої літературної репутації художніх творів.

Історико-авантюрні романи таких авторів, як М. Е. Гейнце та М. М. Волконський, фабульно побудовані на стрімко змінних, різноманітних пригодах дійових осіб, а надзвичайність цих пригод досягається введенням у роман цілої низки сюжетів, що розвиваються на тлі історичних подій або образів, із використанням казкових мотивів, навіть елементів фантастики, змов, інтриг, злочинів, переслідування, помсти або викрадання, що зумовлює ефект всебічного зображення характеру, підсилення психологічного начала в дослідженні внутрішнього світу особистості, а водночас – прагнення до розуміння суті історичних процесів та їх художнього дослідження.

Існує нагальна потреба заповнення прогалін в історико-літературному процесі ХХ ст., спричинених відсутністю аналізу белетристичних творів на історичний сюжет, які разом із визнаною класикою ознаменували початок нової епохи. Без цієї літературної спадщини викривляється як об'єктивність викладу історико-літературного процесу, так і оцінка відомих (канонічних) історичних фактів узагалі.

Ставлення до літератури „другого ряду” ніколи не було однозначним. Так, відомий англійський письменник і публіцист Г. К. Честертон (Gilbert Keith Chesterton, 1874–1936) підкреслює вагомість подібної літератури:

Відмовляти людям у можливості захоплюватися розважальними серіями все одно, що відмовляти їм у праві говорити на побутові теми або мати дах над головою. Література і белетристика – речі зовсім різні. Література – лише розкіш, белетристика – необхідність [18, с. 38].

На сьогодні чітких критеріїв у розмежуванні літератури на „верхній” і „нижній” ряди не вироблено, тому дискусії з цього питання не вщухають. Літературознавець В. Є. Халізов у словосполученні художня (або літературна) класика вбачає певну значущість та масштабність, зразковість:

Літературна класика являє собою сукупність творів першого ряду. Це, так би мовити, верх верха літератури. Вона, як правило, розпізнається лише ззовні, збоку, з іншої, наступної епохи. Класична література (і в цьому її сутність) активно включена в міжепохальні (трансісторичні) діалогічні відношення [17, с. 123].

Художня класика й белетристика мають певну трансформаційну динаміку.

Кожна епоха, – писав М. М. Бахтін (1895–1975), – по-своєму переакцентує твори найближчого минулого. Їх смисловий склад здатний „рости, добудовуватися далі”: на „новому тлі” класичні твори розкривають „все нові й нові смислові моменти” [2, с. 331–332].

Зауважимо, що література „другого ряду” може бути як розважальною, так і змістовною, серйозною. І. А. Гурвич (1926–2001) у статті „Російська белетристика: еволюція, поетика, функції” (1990) наголошує: „Визначення „класик другого ряду” перегукується, можливо, зі статтею С. П. Залигіна (1913–2000) „Перші серед інших” (1975), де під нього підводяться значні, але не головні для нас письменники – Григорович, Гаршин, Апухтін. Їм, у принципі, віддається належне: вони відокремлені від „безумовних класиків” і, однак, не позбавлені права на високий ранг” [14, с. 119]. Питання про те, хто гідний репутації класика, як правило, вирішують не сучасники письменників, а їхні нащадки.

Письменники, що працювали над романами такого жанрового різновиду, прагнули переконати читачів у правдивості зображеного, насичуючи зміст посиланнями на певні наукові праці або документи

різного рівня, що призводило до розмивання межі відносно наукового та художнього стилів. Літературний процес на початку ХХ ст. перебігав у річищі інтенсивного пошуку подальших шляхів свого розвитку й відзначався різноманіттям наявних у ньому естетичних напрямів. Цьому інтенсивному художньому процесу надав високу оцінку російський критик і літературознавець, князь Д. П. Святополк-Мирський (1890–1939): „Вісімдесяті і дев'яності роки були плідними для російської белетристики. Вона була не дуже високої якості, і навіть у той час ніхто не думав, що відбувається велике літературне відродження” [16, с. 523]. Необхідність белетристики також обґрунтовувалася здатністю „живити й підтримувати такі уми, які без неї були б приречені на бездіяльність та лінощі” [1, с. 271].

Зауважимо, що літературна критика прискіпливо ставиться до історичної белетристики початку ХХ ст., наголошуючи на тому, що новаторських підходів у художньому змалюванні минулого автори не шукали, тому розвиток історико-авантюрного жанру йшов не в напрямі збільшення художньої цінності романів, а лише в бік розширення тематики творів за рахунок звернення до нових історичних осіб, епох та їх художньої інтерпретації. У такій оцінці, звісно, є певна логіка й об'єктивність, однак слід відрізнити „поганих письменників” від „незрілих талантів” і „хороших авторів” [14, с. 115].

Одним з авторів таких художніх текстів був прозаїк, журналіст, драматург, адвокат М. Е. Гейнце. Він проявив себе як журналіст, працюючи військовим кореспондентом „Петербурзької газети” в часи російсько-японської війни 1904–1905 років. Його військові нариси склали книгу „У діючій армії” (1904, 1907). Досвід адвокатської практики з притаманною їй величезною кількістю життєвих епізодів та сцен надавав М. Е. Гейнце можливість і надалі розробляти побутовий роман „натуральної прози”. Деякі твори М. Е. Гейнце друкувалися як романи на сторінках петербурзької щоденної газети „Світло” (1882–1917), але письменник вирішив акцентувати увагу на власне історичній тематиці. Логічно звернутися до першого роману М. Е. Гейнце „Малюта Скуратов” (1891), щоб простежити особливості творчої манери письменника, що яскраво виявиться в його наступних історичних творах. М. Е. Гейнце додає зусиль, щоб роман нагадував його улюблений з дитинства твір О. К. Толстого (1817–1875) „Князь срібний” (1863). В образі

царського фаворита Малюти Скуратова М. Е. Гейнце намагався відтворити людські риси, зниклі за темними кольорами, якими його образ був змальований у народних переказах та історичних розвідках, а також пояснити його жорстокість, яка виправдовувалася тим суворим часом: „Охоплений жахом видовищних щоденних страт, народ затаївся й притих: кожен намагався згуртуватися у своїй родині, приховатися від керівництва, щоб часом безвинно не потерпіти в тривалій кривавій розправі” [12]. Щоб глибше розкрити психологію монарха, автор „Малюти Скуратова” наводить різні епізоди, як правило, антиномічного характеру, посилається при цьому на праці авторитетних істориків, зокрема М. М. Карамзіна. Інколи М. Е. Гейнце ставить відверті проблемні запитання:

...до смерті своєї першої дружини, Анастасії Романівни, він як монарх подавав приклад чемності, мудрості, завзяття до справи та щастя держави. Де шукати пояснення подібним змінам? Великий історик (судячи з попереднього абзацу роману, мова йде про М. М. Карамзіна. – М. Д.), ...не дає нам відповіді [12].

Автор роману зміг побудувати сюжетну лінію так, що вона здатна зацікавити читача, оскільки написана живою мовою й не позбавлена пізнавальної функції. Незважаючи на це, демократична критика звинуватила твори письменника в „лубочності”, що привертає увагу соціально низьких верств населення. Але саме цій, більшій частині населення й адресував свою творчість М. Е. Гейнце, він змусив цей „бідний прошарок” читачів долучитися до історичної пам’яті свого народу. До того ж душу та душевність своїх героїв він трактував як Божу даність, а людське життя – як боротьбу за збереження цих субстанцій у чистоті серед спокус „моря життєвого”.

Досить специфічні риси, які, здавалося, не мають відношення до історичного жанру, притаманні роману М. Е. Гейнце „Дочка Великого Петра” (1913), написаному в останній рік життя письменника. Сюжет цього твору пов’язаний із таким явищем, як спіритизм, тобто твір написаний під впливом настроїв, які В. Л. Серганова умовно називає „містикою душі” [13]. У тексті знаходимо безліч містичних історій і в долі Анни Іоанівни (1693–1740, на престолі – 1730–1740), і Катерини I (1684–1727, на престолі – 1725–1727), і Єлизавети Петрівни (1709–1762, на престолі – 1742–1762), і торгової козачки

Розумихи, яка подарувала Росії рід Розумовських. Але досить показовий для творчості М. Е. Гейнце той факт, що такими авантюрними сюжетами письменник висловив свою головну думку про зв'язок діянь людини та неминучості розплати. Так, у найвідомішому його романі „Дочка Великого Петра” простежуються певні ознаки детективного сюжету, побудованого на історичних подіях. Однак текст не відповідає класичним вимогам детективного жанру, оскільки змальовано лише злочин, а не процес його розкриття. Зав'язка роману має несподівану інтригу: на перших сторінках ідеться про загадкову смерть княжни Л. В. Полторацької: „У листопаді 1758 року зі швидкістю блискавки Петербург облетіла звістка про загадкову смерть молодої красуні княжни Людмили...” [11]. Пізніше стане відомо, що це була не княжна, а Тетяна Берестова – „спритна самозванка”, яка скористалася своєю дивною схожістю з княжною Людмилою. На фоні цієї інтриги письменник долучається до вічних тем: батьки і діти, родинні стосунки, любов, влада і політика.

Хоча М. Е. Гейнце визначав жанр своїх книг як „роман-фотокартка” й стверджував, що „в них відсутній пензель художника – це виключно робота фотографа, і навіть фотографа-аматора, який випускає зі своєї майстерні видрукувані знімки без ретуші” [13, с. 13], він завжди оформлював документальний матеріал у жанрі мелодраматичної поетики, розділяючи героїв на шляхетних і злодіїв, максимально нагнітаючи пристрасті. За свідченням літературознавців, М. Е. Гейнце використовував не тільки наукові праці, але й раніше написані на ту ж тему романи 1830–1840-х років, інколи вдаючись до запозичень. Критики знаходили в його книгах „щось грубе, безглузде, глибоко-лубочне”, зауважуючи водночас, що „це – розумова пожива всього жебрацького прошарку російських читачів” [3, с. 61]. Твори М. Е. Гейнце назвати історичними можна з великою натяжкою, умовно, незважаючи на імена та історичні дати. Як історик М. Е. Гейнце завжди вдавався до компіляції, як романіст – наповнював романи нестримним вимислом, який не мав нічого спільного з історичною правдою. Сам М. Е. Гейнце дуже прискіпливо ставився до свого літературно-художнього таланту.

Художньо переконливо передає характерний для вісімнадцятого століття ореол таємничості М. М. Волконський, який у передмові до

роману про часи біронівщини „Два життя” (1915) писав про особливості своєї письменницької концепції:

...поряд із так званою офіційною історією, існує неофіційна, таємна, яка сплітається з цілої низки інтриг і стосунків, розгадати й відкрити які стає можливим лише через роки. І скільки разів подібні відкриття раптом давали зовсім несподівані пояснення явищам, які здавалися випадковими, і поєднували ці випадкові на перший погляд явища в послідовний і логічно розвинений ланцюг [7].

Слід уточнити, що М. М. Волконський відновлював ланцюг випадкових, здавалося б, подій не як історик, а як художник, відтворюючи енергійну, майже драматичну оповідь, домагаючись її особливої значущості. Дія відіграла найважливішу роль у художній структурі історичної белетристики цього письменника.

Зауважимо, що історія XVIII ст. представлена в романах М. М. Волконського зовсім не в тій хронологічній послідовності, в якій вона відбувалася, саме тому відчувається вільна інтерпретація подій, відображених у документах. Простежується також суб’єктивне ставлення до певних історичних особистостей. Наприклад, відомо, що М. М. Волконський негативно ставився до Катерини II і саме тому намагався якомога менше писати про неї. За часів правління Катерини II Росія була втягнута в шалені державні борги, з якими не розраховалися й через півтора століття. Павло I отримав у спадок „ту розпущеність і той хаос у державному управлінні, які існували при Катерині II” [8]. Але М. М. Волконський дуже пристрасно ставився до таких тем XVIII ст., як Бірон і „біронівщина”, граф Каліостро та інші маги, містики, масони (до них М. М. Волконський звертається майже в кожному своєму романі: „Шукайте й знайдете” (1904), „Таємниця герцога” (1912), „Два життя” (1914)), нарешті, епоха Павла I, про яку він написав сім книг, зокрема у XX столітті – романи „Гамлет XVIII століття” (1903), „Чорна людина” (1914), „Слуга імператора Павла” (1916). Причину такої уваги до цієї історичної особистості письменник пояснив у передмові до роману „Слуга імператора Павла”: „досі не існує дійсно серйозного опису короткочасного царювання імператора Павла Петровича” [8]. Ця ситуація саме така тому, що, по-перше, „ми дуже близько знаходимося до цього часу і він не відійшов ще для нас в історичну перспективу, а по-друге, „наша

історична наука розроблялася досі під кутом зору тих, хто мав підстави не любити Павла Петровича” [8].

Так, сюжет роману „Гамлет XVIII століття” (1903) починається з розмови про підготовку головних вулиць Москви до зустрічі імператора Павла Петровича. Однак раптово ця історична особистість у романі відходить на другорядний план, композиція твору тісно пов’язується з родиною Радовичів, у якій більше тридцяти років тому при загадкових обставинах помер батько – князь Іван Степанович Радович, саме в той день, коли народився син Денис (вимальовується детективна сюжетна лінія). Через багато років його син Денис Радович отримав вагомі підстави запідозрити, що співучасницею в убивстві батька могла бути його мати та її співмешканець. М. М. Волконському вдалося відтворити гнучкий образ Дениса Радовича, психологічно вмотивований, певною мірою позбавлений схематизму. Денис Радович повстав проти деспотичного ставлення матері як до нього, так і до кріпаків. У тексті чимало сюжетних ліній, побудованих на інтризі та загадкових ситуаціях. Несподівано до розгляду загадкової справи (смерті князя Радовича-батька) долучається Павло Перший. Государ сприйняв Дениса Радовича, російського Гамлета, як чесну, чемну душу, підтримав його й підніс, узявши Дениса на придворну службу. Такі композиційно-сюжетні „ривки” доволі часто зустрічаються в белетристиці М. М. Волконського. На жаль, історичний образ імператора виконує в романі „Гамлет XVIII століття” ілюстративну функцію, він не отримав у сюжеті художнього імпульсу, притаманного художньому історичному твору. На прийом до імператора персонажі роману йдуть з будь-якого питання (наприклад, мати Дениса Радовича пішла до царя скаржитися на погану поведінку свого сина) і щодо кожної дрібниці державна особа такого рівня розбирається особисто. Наділення Павла Першого тільки найкращими гіперболізованими рисами призводить до неприйняття історичного сюжету, який у багатьох епізодах позбавлений життєвої правди. До того ж фінал твору розчинюється в казковому пафосі: всі задоволені, отримали високі посади, хто бажав – створив щасливу родину й таке інше.

За своєю композиційно-художньою основою роман „Таємниця герцога” нагадує „Гамлета XVIII століття”. На початку роману йдеться про історію Невського проспекту, про добрі вчинки Павла

Першого, про колорит епохи наприкінці 30-х років XVIII ст. Цей антураж миттєво зникає, письменник починає зображувати доволі загадкову ситуацію: Іван Іванович Соболев заглянув у щілину частоколу й побачив гарний сад і надзвичайно вродливу жінку. Він побажав з'ясувати, хто мешкає в цій будівлі, але, як виявилось, ніхто про це помешкання нічого не бажає говорити. Соболев почав стежити за будинком: якось він побачив, як двоє людей у чорних плащах зі шпагами прошмигнули на подвір'я. Коли Соболев невмілими діями викрив себе, у нього виникло багато проблем: викликали до Таємної канцелярії, причому справу вів начальник цієї канцелярії – генерал-аншеф і сенатор А. І. Ушаков (1672–1747), а контролював безпосередньо герцог Е. Й. Бірон (нім. Ernst Johann von Biron, 1690–1772), якому автор роману „Таємниця герцога” дав таку характеристику:

Ернст Юган Бірон, обраний за наполегливою рекомендацією імператриці Анни Іоанівни, <...> абсолютно не мав жодних моральних якостей для того, щоб очолювати правління над Росією... Від природи він був боягузом, схильним до помсти, і мав розум, нижчий за середній... [9].

Ще досить важлива риса характеру, притаманна цій людині: „Піклуючись виключно про себе і про своє благополуччя, Бірон дивився на кожну державну справу тільки з такої позиції – яку користь ця справа може принести йому особисто” [9]. Після різких сюжетних коливань, нанизування сюжетів, ближче до розв'язки твору простежується відносна логічна цілісність тексту, розкривається таємниця герцога. Як з'ясувалося, однією з людей у чорному плащу та шпагою був сам герцог Бірон. Коли Івана Івановича Соболева запросили до Петергофа служником пані Убрусової, він зустрів у палаці дівчину, яку вже бачив у дворі загадкового будинку. До цього будинку навідувався свого часу Бірон. Соболев довідався, що загадкову дівчину звать Ермінія, до неї тепер уже в Петергоф приїхали Бірон і лікар Роджиер, щоб дізнатися, що на них чекає в майбутньому – Ермінія була провидицею, вона продемонструвала дива ясновидіння, розповіла навіть про те, що в певний конкретний час відбувається з государинею Анною Іоанівною. Всі пророцтва дівчини здійснилися. Її батько Угембло благословив доньку на шлюб

з Іваном Соболевим. Ермінія погодилася, незважаючи на те, що через шлюб вона втратить дар ясновидіння. У романі „Таємниця герцога” автор наблизив історичні постаті до читача з усередненою свідомістю, розвінчав нормативний пієтет „сильних світу цього”, показавши, що вони не позбавлені звичайних людських слабостей і також бувають не впевнені у завтрашньому дні.

Крім реалістичних сюжетів, М. М. Волконський використовує також містику. Розкриваючи образ царя Павла Першого в романі „Чорна людина”, письменник дає йому об’єктивну характеристику, яку потім неодноразово озвучить в інших белетристичних творах. Автор засуджує марнотратство та невинуватану розкіш дворянства часів правління Катерини Другої. При дворі соромилися двічі вдягати одне й те ж вбрання, розшите дорогоцінним камінням, перлинами, шовком та золотом, яке коштувало кілька тисяч рублів. Серед офіцерів не вважалося ганебним їздити по місту в каретах цугом і з муфточками. Ситуація кардинально змінилася, коли на престол зійшов імператор Павло Петрович. М. М. Волконський переконує, що принципові дії Павла Першого обурили знахабнілу правлячу верхівку, яка почала чинити опір царю. Імператор же, зі свого боку, розпочав жорстоку боротьбу з розкішшю та марнотратством. Біля Зимового палацу була поставлена скринька, у яку кожен бажаючий міг покласти прохання на ім’я государя. Державні службовці були зобов’язані приходити на службу о шостій ранку. Здавалося б, цей цікавий матеріал можна було б розширити, осмислити і, врешті, отримати роман, який міг би хоча б частково претендувати на назву історичного. Але ж на цьому розповідь про історичну епоху закінчується і на перше місце висувається детективна історія про раптову смерть князя Гурія Львовича Каравай-Батинського. Вільновідпущена покійним князем актриса Явдоха Іванівна (або, як всі її звали, Дунька) розповіла імператору Павлу Першому свою версію щодо розуміння ситуації, що склалася. Розпочалося слідство, і саме ця процедура розслідування обтяжила роман наївними умовиводами слідчих. Однак письменник рятує ситуацію використанням містичної сюжетної канви – в романі з’являється чорна людина. Вперше вона приходить до актриси: „Обличчя в неї було смагляве, два чорних ока горіли, наче вуглини, ... волосся чорне як вороняче крило..., і вся вона була одягнена в чорне” [10].

Упродовж усього роману ця чорна людина епізодично з'являлася в тексті, і тільки у фінальній частині твору вона висловила своє ставлення до світу. На питання князя Михайла Андрійовича „Хто ти?” чорна людина дала відповідь: „Я – зло, той нуль, те заперечення... Ви – світло, а я – тінь; не будь цієї тіні – не було б видно світла! Ось хто я, чорна людина” [10]. М. М. Волконський використовує сюжети, в яких має місце боротьба немічного людства з таємничими силами зла. Подібна містична тема буде інтерпретуватися в наступному романі „Два життя”. Автор відкрито заявляє, що надзвичайно важливу роль у результатах перевороту 1762 року, який привів на російський трон принцесу Ангальт-Цербстську, дружину імператора Петра III, Катерину, був відомий граф Сен-Жермен. На заході Європи його пам'ятають як особливу людину, що володіє таємницями природи. Він єдиним відмовився від царських подарунків, бо не мав потреби ні в чому з того, що могла б дати навіть така могутня государиня, як Катерина II (граф Сен-Жермен, який діяв під іменем Одар, знав секрет „філософського каменя”, тобто міг перетворити будь-який метал у золото). Роман тематично перевантажений, що призвело до руйнації ідейного стрижня твору: художні образи недосконалі („розмиті”), значна частина твору пов'язана з розмовами про масонство, особливо – про бажання масонів знайти методи впливу на Катерину II, яка не мала схильностей до „таємниць та магічних дослідів, навіть сама у своїх літературних працях викривала масонство й писала на нього сатири” [10]. У другій частині роману „Два життя” подаються роздуми автора про зовнішню політику Росії: підписання торговельного договору з Францією, підступні дії пруських агентів щодо підштовхування султанату продовжити війну з Росією. І тут же з'являються епізоди взяття армією О. В. Суворова Ізмаїльської фортеці. Об'єднує всі ці сюжетні лінії головний персонаж Сергій Олександрович Проворов, з яким пов'язана ще одна сюжетна лінія. Цей персонаж продовжить своє існування в романі „Прислужник імператора Павла”. Автор представляє його як жертву масонської підступності. І хоча в тексті Павло Перший згадується не часто, його прибічники усвідомлюють відповідальність за благополуччя трону, а отже, і держави. Історія Росії XVIII ст. розглядається М. М. Волконським у неофіційному, особистісному аспекті, бо письменник-белетрист, відтворюючи пригодницьку

історію століття, поставив перед собою важливу просвітницьку мету: зацікавити читачів далеким минулим країни, а також довести, що й у ті давні часи понад усе цінувалися в людях мужність і шляхетність, доброта та милосердя.

Белетристи, хоча й не завжди наближалися до високої літератури, однак відчували рух історико-літературних, соціальних, культурологічних тенденцій, чим, власне, і забезпечували безперервність еволюційного процесу. На думку Д. С. Лихачова, „...прогрес – не в талантах і геніях, а саме в середніх можливостях, в удосконаленні їх...” [15, с. 50]. Белетристи, безумовно, рівняються на класиків, на їх відкриття, але досвід белетристів також цінний сам по собі, про це лаконічно сказав В. Г. Белінський: „Бідна література, яка не рясніє іменами геніальними; але не багата й література, в якій завжди – або твори геніальні, або твори бездарні та вульгарні. Звичайні таланти необхідні для багатства літератури...” [4, т. 8, с. 379].

Без урахування історичної белетристики кінця ХІХ – початку ХХ ст. складно дати більш-менш об'єктивну оцінку історичним романам пізнішого часу. Художні надбання белетристів, як правило, підхоплюють класики, і ці твори набувають нового звучання отримують подальше життя в іншій художній системі координат, оскільки відбуваються нові події, які ревізують минулий історичний досвід, спонукають до його переосмислення. Кожне покоління сприймає та інтерпретує минуле на підставі своїх концепцій, цінностей, світогляду, що визначають його ставлення до навколишнього світу. Тому історичний роман має великі перспективи свого жанрового розвитку та вдосконалення. Головна ідея історичної белетристики М. Е. Гейнце полягає у ствердженні думки про зв'язок діянь людини та неминучості розплати за свої вчинки. Інколи він звертався до елементів детективного жанру, щоб підсилити інтригу твору. М. М. Волконський акцентує увагу на ролі монархів у державній розбудові. Возвеличує царя Павла І, жорстко критикує царицю Катерину ІІ. Поєднання авантюристичності та історизму слід вважати головною ознакою жанру історичного роману, яку використовували у своїх творах вищеназвані белетристи. Але з роками цей жанр набував нових форм і конфігурацій, про що свідчать історичні романи О. Д. Форш, О. П. Чапигіна, О. М. Толстого, О. С. Новикова-Прибоя, В. Я. Шишкова, В. Г. Яна та ін.

1. *Анненков П. В.* Литературные воспоминания / П. В. Анненков. – Москва : Худож. лит., 1983. – 694 с.
2. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 341 с.
3. [Без автора]. Аракчеев. Исторический роман. Э. Гейнце. Санкт-Петербург, 1893 : [отзыв на книгу] // Русское богатство. – 1893. – № 8. – С. 61–62.
4. *Белинский В. Г.* Полное собрание сочинений : в 13 т. / В. Г. Белинский. – Москва : Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 8. – 719 с.
5. *Бороздин А. К.* Тридцатипятилетие литературной деятельности графа Е. А. Салиаса / Александр Корнилевич Бороздин // Исторический вестник. – 1899. – Т. LXXV. – С. 608–616.
6. *Введенский А. И.* Граф Евгений Андреевич Салиас / Арсений Иванович Введенский // Исторический вестник. – 1890. – Т. XLI. – С. 380–399.
7. *Волконский М. Н.* Две жизни [Электронный ресурс] / М. Н. Волконский. – Режим доступа : http://az.lib.ru/w/wolkonskij_m_n/text_0080.shtml.
8. *Волконский М. Н.* Слуга императора Павла [Электронный ресурс] / М. Н. Волконский. – Режим доступа : http://az.lib.ru/w/wolkonskij_m_n/text_0090.shtml.
9. *Волконский М. Н.* Тайна герцога [Электронный ресурс] / М. Н. Волконский. – Режим доступа : http://lomonosov.com.ua/russian_classic/volkonskiy_mn/tayna_gertsoga.txt.3507.
10. *Волконский М. Н.* Черный человек [Электронный ресурс] / М. Н. Волконский. – Режим доступа : http://az.lib.ru/w/wolkonskij_m_n/text_0150.shtml.
11. *Гейнце Н. Э.* Дочь Великого Петра [Электронный ресурс] / Н. Э. Гейнце. – Режим доступа : <http://e-libra.su/read/143262-doch-velikogo-petra.html>.
12. *Гейнце Н. Э.* Малюта Скуратов [Электронный ресурс] / Н. Э. Гейнце. – Режим доступа : <https://rucont.ru/efd/4795>.
13. *Гейнце Н. Э.* Сочинения / Н. Э. Гейнце. – Санкт-Петербург, 1898. – Т. 1. – 623 с.
14. *Гурвич И.* Русская беллетристика: эволюция, поэтика, функции / Исаак Гурвич // Вопросы литературы. – 1990. – № 5. – С. 113–142.
15. *Лихачев Д. С.* Прогрессивные линии развития в истории русской литературы / Дмитрий Сергеевич Лихачев // О прогрессе в литературе : [сборник статей] / под ред. А. С. Бушмина. – Ленинград : Наука; ЛО, 1977. – С. 50–77.
16. *Святополк-Мирский Д. П.* История русской литературы с древнейших времен по 1925 год / Д. П. Святополк-Мирский. – Новосибирск : Свиньин и сыновья, 2007. – 872 с.
17. *Хализев В. Е.* Теория литературы / В. Е. Хализев. – Москва : Высшая школа, 1999. – 398 с.
18. *Честертон Г. К.* Писатель в газете / Г. К. Честертон. – Москва : Худож. лит., 1984. – 384 с.

ЛИТЕРАТУРА „ВТОРОГО РЯДА” В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ РУССКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА

Николай Алексеевич Дудников

orcid.org/0000-0003-2490-3362

nikolay.dudnickov@gmail.com

*Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой
Кафедра русской филологии и зарубежной литературы
Криворожский государственный педагогический университет
Проспект Гагарина, 54, 50086, г. Кривой Рог, Украина*

Аннотация. Исследуется процесс формирования жанра исторического романа. Выявляются его структурные составные: историческая достоверность и художественный вымысел, домысел, историографические признаки и собственно художественные. Это требует особенных путей и технологий его изучения: специфической рефлексии фактов, их модификации, художественной трансформации специфичного образного синтезирования, а также учитывания его временных, пространственных, национально-культурологических признаков, этнической ментальности изложения. Акцентируется внимание на том, что вершинные достижения литературы – это результат работы художников слова разных поколений. Со временем подобные литературные эксперименты приводят к результатам, соизмеримым с классическими завоеваниями. Чтобы достичь такого уровня необходимо построить целостную художественную структуру – именно эту неблагодарную работу и выполняют обычные талантливые люди. Предлагаются интерпретации отдельных произведений, имеющих отношение к историко-художественной прозе, в частности историко-авантюрные романы Н. Э. Гейнце и М. Н. Волконского.

Ключевые слова: Н. Э. Гейнце, М. Н. Волконский, авантюрно-исторический роман, беллетристика (литература „второго ряда”), жанровая модификация, художественный вымысел.

LITERATURE OF THE “SECOND ROW” IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE RUSSIAN HISTORICAL NOVEL

Mykola Dudnicov

orcid.org/0000-0003-2490-3362

nikolay.dudnickov@gmail.com

*Department of Russian Philology and Foreign Literature
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Ukraine*

Abstract. The article considers the process of historical novel genre formation. It is identified its structural components: historical authenticity and fiction, speculation, historiographical features and the properly literary that requires special ways and techniques to explore. There are specific reflection of the facts, their modifications, the literary transformation of image synthesizing, and also considering its temporal, spatial, national-cultural characteristics, ethnic mentality of presentation. In that way, it is focused on the fact that the highest of the literature achievements is the result of the work of different generations' writers. To pass the time, such literary experiments lead to results comparable with the classic conquest. To achieve writing products of such level it is necessary to build a holistic literary structure, and this thankless job is implemented by ordinary talented people. The article offers the interpretation of individual works relating to historical- literary prose, for example, historical adventure novels by N. E. Heinze literary and M. N. Volkonsky. The process of genre modifications contributes to activate the variable genre forms that leads to the expansion of genre potential, acquisition new qualities. Trend updates genre historical prose and the emergence of new genre forms does not stop be an alternative form of the historical novel, acquiring new artistic quality. Tendency of upgrading genres of historical prose and the appearance of new genre forms does not stop: there are alternative forms of the historical novel emerge, acquiring new literary qualities. Narrative forms of fiction though deprived of literary magnification, but perceived as such that correspond to spiritual and intellectual requirements of a certain part of society by contemporaries. This literature carries both problem- analytical and entertaining effect, which increasingly is implemented in such genres as adventurous and historical novels.

Key words: N. E. Heinze, M. N. Volkonsky, adventure historical novel, fiction (literature of the “second row”), genre modification, literary fiction.

References

1. Annenkov P. V. *Literaturnye vospominaniia* [Literary flashbacks]. Moscow, 1983, 694 p. (in Russian).
2. Bakhtin M. M. *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of verbal creation]. Moscow, 1979, 341 p. (in Russian).
3. Arakcheev. *Istoricheskii roman*. E. Geintse [Arakcheev. The Historic Novel. E. Geintse]. *Russkoe bogatstvo*, 1893, no. 8, pp. 61–62. (in Russian).
4. Belinsky V. G. *Polnoe sobranie sochinenii* [Complete Collection of Works (13 vols.)]. Moscow, 1955, vol. 8, 719 p. (in Russian).
5. Borozdin A. K. *Tridtsatipiatiletie literaturnoi deiatel'nosti grafa E. A. Saliasa* [The 35-th Anniversary of the Literary Activity of the Earl E. A. Salias]. *Istoricheskii vestnik*, 1899, vol. LXXV, pp. 608–616. (in Russian).
6. Vvedensky A. I. *Graf Evgenii Andreevich Salias* [Earl Evgeny Salias], *Istoricheskii vestnik*, 1890, vol. XLI, pp. 380–399. (in Russian).

7. Volkonsky M. N. *Dve zhizni* [Two lives]. Available at: http://az.lib.ru/w/wolkonskij_m_n/text_0080.shtml (accessed 1 March 2017). (in Russian).
8. Volkonsky M. N. *Sluga imperatora Pavla* [A servant of the Emperor Paul]. Available at: http://az.lib.ru/w/wolkonskij_m_n/text_0090.shtml (accessed 1 March 2017). (in Russian).
9. Volkonsky M. N. *Taina gertsoga* [The mystery of the Duke]. Available at: http://lomonosov.com.ua/russian_classic/volkonskiy_mn/tayna_gertsoga.txt.3507 (accessed 1 March 2017). (in Russian).
10. Volkonsky M. N. *Chernyi chelovek* [Black person]. Available at: http://az.lib.ru/w/wolkonskij_m_n/text_0150.shtml (accessed 1 March 2017). (in Russian).
11. Heinze N. E. *Doch' Velikogo Petra* [Daughter Of Peter The Great]. Available at: <http://e-libra.su/read/143262-doch-velikogo-petra.html> (accessed 5 March 2017). (in Russian).
12. Heinze N. E. *Maliuta Skuratov* [Malyuta Skuratov]. Available at: <https://rucont.ru/efd/4795> (accessed 5 March 2017). 2017). (in Russian).
13. Heinze N. E. *Sochineniia* [Collection of works], Saint-Petersburg, 1898, vols. 1, p. XIII, (in Russian).
14. Gurvich I. *Russkaia belletristika: evoliutsiia, poetika, funktsii* [Russian fiction: evolution, poetics, functions]. *Voprosy literatury*, 1990, no. 5, pp. 113–142. (in Russian).
15. Likhachev D. S. *Progressivnye linii razvitiia v istorii russkoi literatury* [The progressive line of development in the history of Russian literature]. In: *O progresse v literature*, 1977, pp. 50–77. (in Russian).
16. Svyatopolk-Mirsky D. P. *Istoriia russkoi literatury s drevneishikh vremen po 1925 god* [History of Russian literature from the earliest times to 1925], Novosibirsk, 2007, 872 p. (in Russian).
17. Halizev V. E. *Teoriia literatury* [Theory of literature], Moskva, 1999, 398 p. (in Russian).
18. Chesterton G. K. *Pisatel' v gazete* [A writer in the newspaper]. Moscow, 1984, 384 p. (in Russian).

Suggested citation

Dudnicov M. Literatura “druhoho riadu” v konteksti rozvytku rosiis'koho istorychnoho romanu [Literature of the “second row” in the Context of Development of the Russian Historical Novel]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2017, no. 95, pp. 90–105. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 15.11.2017 р.